

ISSN 0231-7494

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

8

Ústav československých a světových dějin ČSAV
PRAHA 1985

Garanterte, als eine erneute Festigung der Monarchie, konnte die Durchsetzung der republikanischen Regierungsform einen Ausweg aus dem Provisorium bedeuten. Demgegenüber war für die feudalen Anführer der opponierenden Stände der einzige Weg zur Stabilisierung des Regims die Erneuerung der königlichen Autorität, die jedoch in ihrer Beziehung zu den Ständen so bemessen war, dass ihnen eine privilegierte Position im dualistischen System garantiert blieb und dass sie kein Hindernis für ihre konfessionell-politischen Aspirationen war.

Die Programme der Stände aus dem 16. und Beginn des 17. Jahrhunderts waren auf keine Umwandlung des böhmischen Staates in eine Republik orientiert. Ihr Ziel war die Erhaltung und Festigung des dualistischen Regims. Jedoch das Bestreben der Herrscher in den Hintergrund zu drängen und die Kompetenz der ständischen Machtinstrumente zu erweitern, schwächte objektiv die Monarchie und öffnete den Raum für die Anwendung latenter republikanischer Elemente innerhalb des monarchistischen Systems, evtl. auch für die Vorstellungen einer idealen "gemischten Regierung" /monarchia mixta/, die positive monarchistische Elemente mit den republikanischen vereinigen würde. Insofern die Erwägung einer Republik bei einer Kleinen Gruppe von Bürgern auftrat, blieb sie nur eine Theorie. Die wirtschaftliche und politische Schwäche des dritten Standes machte es den "Republikanern" unmöglich, diese Ansichten nicht nur zu realisieren, sondern auch öffentlich zu verteidigen.

Karel M a l ý

ZMĚNY STÁTNÍHO ZŘÍZENÍ V ČESKÉM STAVOVSKÉM POVSTÁNÍ

Změny ve státním zřízení českého stavovského státu, ke kterým došlo v období stavovského povstání, představují celý komplex otázek, jejich důležitost pro právní historii je podmiěna řadou okolností: jsou výsledkem událostí, které předstávají vyvrcholení snah části stavovské obce českého státu, které dozrávaly po řadu let a jsou podmíněny jak politikou českou, tak i zájmy celoevropskými. Nadto vyhraněnost těchto změn, jejich revoluční vznik a současně i jejich jedностran-ném významu v kontextu právního vývoje, jak v období stavovském, tak i pobělohorském. A to vše pak stojí v ostrém kontrastu převratných důsledků, které vyvolala porážka stavov-

ských koncepcí a nástup absolutismu ve všech oblastech společenského života, v politickém a státním zřízení a v právu.

Jak naznačuje název příspěvku, je předmětem našeho zkoumání problematika státoprávní, tj. posouzení zásahů do státoprávního právního řádu, které byly učiněny v průběhu povstání a které ve svém souhrnu vytvořily nejen novou stavovskou ústavu, ale nastolily i nové státní zřízení. V krátkém příspěvku se nelze pochopitelně zabývat všemi aspekty změn, ke kterým došlo. Omezíme se proto jen na nejdůležitější. Z nich pak k událostem srochovaně právněhistorického významu zřejmě patří především tyto: pražská defenestrace, ustavení sboru direktorů /25.5.1618/, přijetí speciálních artykulů českým sněmem /23.7.1619/, recesy stavů českých se stavy slezskými, lužickými a moravskými /22.4.1619, 28.5.1619, 6.7.1619/, přijetí České konfederace /31.7.1619/, konfederace se stavy dolno- a hornorakouskými /16.8.1619/, sesazení krále Ferdinanda /18.-22.8.1619/, volba krále Fridricha /26.-27.8.1619/. Budeme se proto zabývat těmito otázkami:

- 1/ povahou direktoria jako nového orgánu státní moci;
  - 2/ povahou České konfederace jako nové ústavy zemí České koruny;
  - 3/ povahou a strukturou stavovských ujednání - konfederací - ze 16.8.1619 se stavy dolno- a hornorakouskými;
  - 4/ povahou změn zakotvených ve sňemovních usneseních sněmu českého /speciálních artykulů z 23.7.1619/.
- Jame si dobře vědomi skutečnosti, že tyto otázky byly již v naší i zahraniční literatuře řešeny, převážně však z hledisek obecně historických. Jak již řečeno, omezíme se proto jen na některé dílčí problémy, přičemž samozřejmě může jít jen o naznačení problematiky, která stále ještě čeká na řešení.

/ad 1/ Ustavení direktorů 25.května 1618¹ možno právě počítat za rozhodný krok k vybudování vlastního správy, neodvislé na starých orgánech stavovského státu a na panovníkovi. Jáko v celé řadě jiných opatření v průběhu povstání, i tu šlo o uplatnění již vyzkoušeného schématu /připomeňme tu vytvoření vlády direktorů za vládu Pasovských/. Oficiální název, který je direktorům dáván - direktori, správci a rady zemské - vystihuje jejich povahu jako orgánu nové státní moci. Vytvoření vlády bez souhlasu panovníka a zjevně proti jeho zájmům bylo tedy rozhodným krokem k realizaci státního převratu. To potvrzuje i vlastní činnost direktoria, a to bez ohledu na skutečnost, že způsobilost tohoto sboru ke skutečné vládě byla více než problematická. Je zřejmé, že při vytvoření direktoria, nepochybně předem připraveném, stejně jako při vydání jeho prvního aktu - stavovské Apologie^{2/} - rozhodovaly důvody politické a nikoliv ohledy na schopnost k výkonu úřadu. Připomeňme tu v této souvislosti známou skutečnost, že sbor direktorů již svým rozsa- hem byl spíše usnášecím než výkonným orgánem, že se v jeho struktuře výrazněji neuplatňují zemští úředníci /mezi 10 rytířů nalézáme jen dva - je to furkrabí kraje hradeckého Kaplíř ze Sulevic a místokomorník Černín z Chudenic/ a že v něm zase- dávají členové buď příliš mladí a nezkušení /Albrecht Smiřický/ či přestárlí /V.Budovec/.^{3/} Problematické je i zastoupení sta- vu městského, kde tak zdůrazňovaná parita se stavy vyššími je spíše formální než faktická. Mezi deseti měšťany jsou jen dva "mimopražští", tj. zástupce z kutné Hory /Jan Šultýs z Feis- dorfu/ a z Žatce /Maximilián Hošťálek z Javoříce, pro kterého je jmenování politickým zadosťučněním za předchozí perzekuci/.^{4/} Ačkoli zachovalý protokol listů, které vycházely z kan- celáře direktorů, je jen neúplný a chybí v něm korespondence

zahraniční, můžeme přece s určitostí říci, že absolutní převahou jsou to záležitosti vojenské, verbování a zejména starost o finanční zajištění armády, které vyčerpávaly prakticky převážnou část jejich agendy.^{5/} Problematika náboženská však přitom zřetelně ustupuje /vyjma ovšem vypovězení jezuitů a vyloučení katolíků ze správy královských měst/, neboť konkrétně zace změněných poměrů náboženských se ponechává místní iniciativě.

Výrazným znakem direktoria byla jeho prozatímnost, kterou si uvědomovali i současníci a jeho členové. Předseda direktoria, Václav Vilém z Roupova, byl zvolen za jeho prezidenta až po měsíci činnosti, direktorium nezrušilo úřady zemské, dále existovali dokonce zčásti místodržící jmenovaní Matyášem, císař a později král Ferdinand II. se na direktory obracel jejich prostřednictvím a oni prostřednictvím místodržících také odpovídali.^{6/} Ve vztahu k dosavadním, předpřevrátovým orgánům jeví se proto direktorium jako orgán nadřazený, vládní, který má pravomoc výkonou, rozhoduje i o mandátech královských.^{7/} Byli to také direktori, kteří vydávali zatykačí listy /např. na nejvyššího hofmistra a nejvyššího písaře/; vydávali také konfiskační listy.

Stejně jako kancelář direktoria, která byla nejprve za konání sněmu kanceláří sněmovní, tak i direktorium vzniklo jako orgán sněmu a mělo realizovat sněmovní usnesení, plnit jeho vůli. Tuto povahu direktoria dokládá i dodatečná legalizace jeho opatření, jakási ratihabice právních aktů direktoria /bez jakýchkoliv výjimek/, na které se generální sněm dodatečně usnesl v roce 1619.^{8/}

/ad 2/ Česká konfederace patří nesporně mezi nejdůležitější právní výsledky stavovského povstání. Ačkoli její struktura je všeobecně známa a v literatuře se s ní běžně operuje^{9/}, přece při jejím zkoumání v širších souvislostech vyniká řada rysů, které nebyly zatím dostatečně zdůvodněny.

Především je třeba konstatovat, že přijetí České konfederace nebylo ani zdaleka samozřejmou věcí a stavové vedlejších zemí se chopili příležitosti a vymohli si za svůj souhlas celou řadu výhod.

Cestu k vytvoření konfederace urovnávaly především tzv. recesy uzavřené mezi stavy českými a stavy Horního a Dolního Slezska /22.dubna 1619/, stavy dolnolučickými /28.května 1619/, stavy hornolučickými /26.května 1619/ a stavy moravskými /5.července 1619/.^{10/} Ačkoli obsah jednotlivých recesů je různý /prakticky se kryjí jen recesy lužické/, je přece jejich společným rysem řada ústupků českých stavů stavům vedlejších zemí: ve všech případech nacházíme závazek vydat privilegia těchto zemí chovaná v karlsštejnském archivu, přiznání práva volit krále a řadu dalších ústupků. Jen v jednom - v hornolučickém - nalézáme neurčitou naději na finanční příspěvek 50.000 gr. míš. na financování společné politiky.

Českou konfederaci možno považovat za dílo direktoria, vzešla z jeho činnosti a koncipovali ji jeho členové. Česká konfederace je v literatuře označována jako nová ústava státu české koruny.^{11/} Jako ústavu ji také charakterizují její typické rysy: je ústavou vskutku konföderací, neboť vytváří konfederaci rovnoprávných a samostatných států, spojených osobou panovníka a společnými institucemi - českou dvorskou kanceláří, která se však stává jen orgánem /sekretariátem/ krále a pozbývá svou samostatnou výkonou pravomoc nad vedlejšími

zeměmi, generálním sněhem, evangelickým náboženstvím a defenzory, nerozlučitelnosti zemí /čl. IV/, společným vojskem a společným vojenským velením /čl. LXXXI/. V pravomoci jednotlivých zemí zůstává - tak jako doposud - pravomoc zákonodárná /krom úpravy věcí společných/, finanční, omezená moc vojenská /zemskému vojsku velí příslušný generál leutnant podřízený společnému generálovi/, přičemž ovšem se současně nařizuje trvalý stav vojska jednotlivých zemí, které je k dispozici pro pomoc ostatním spojeným zemím /čl. LXXIV-LXXIX/.

Nazýváme-li Českou konfederací ústavou, jsme si ovšem přitom vědomi zřejmě nepřesnosti takového označení, neboť o ní uvažujeme v terminologii současné a dopouštíme se zpětné práce představa a právních pojmů moderních do světa a prostředí, které je neznalo a kde také nemohly existovat. Svou podstatou je totiž konfederace především smlouvou, dohodou, jejímiž subjekty, stranami jsou země reprezentované stavy, kterým se v duchu koncepcí zděděných na konci 16. století přiřazuje právní subjektivita^{12/} a které jsou také nositelem svrchovanosti, právníckými osobami. Proto se také v čl. IV České konfederace praví: "Aby to vše na něčem jistém založeno bylo, protože jsou se tyto země ... sobě vespolek na věčné časy zavázaly, že při sobě pevně a stále držeti, ve všech potřebách dle této konfederací za jednoho člověka státi, statky, hrdla i všechno své, jedno při druhých vnahraditi mají."

Posudíme nyní, co vlastně zásadně nového Česká konfederace přinesla, jaký nový vztah mezi zeměmi České koruny i uvnitř nich nastolila.

Ponecháme-li stranou její ideologickou koncepci, ovlivněnou především vlivy monarchomachismu, jak bylo již přeshvědí-
vé v literatuře ukázáno^{13/}, je to kromě výše uvedených rysů

především fakt, že rozhodným a nesmlouvavým způsobem zřídila náboženský stát a nastolila jeho protestantský charakter, ba přímo diktaturu evangeliků vůči katolíkům. Tato jistě známá skutečnost totiž při uzavření o charakteru ústavních změn ukazuje na jejich jednostrannost, na to, že stavovský stát nově zbudovaný je vytvářen především pro evangeliky, což vlastně v této souvislosti znamená pro stranly západní přestavby českého státu, kteří hledají prospěch stavů v opozici vůči královské moci, reprezentované katolickým panovníkem.

Tento fakt se promítá nejen do ustanovení dotýkajících se náboženství, kde je to také samozřejmé, ale především a převážně do ustanovení o státní správě, o zemských úřadech a o postavení panovníka. Stav zajištěný kdysi Majestátem a Porováním z roku 1609 byl konfederací výrazně překonán. Nyní již nepostačuje uznat jen práva evangeliků stanovená Majestátem, ale uznat jejich výsadní postavení, které vlastně likviduje rovnoprávnost obou náboženských vyznání tím, že se požaduje na příslušnicích katolických stavů výslovná přísaha na konfederaci, která evangeliky podstatným způsobem zvýhodňuje. Již čl. XIII obsahuje prohlášení, že k úřadům budou připuštěni katolíci jen po přísaze na Majestát a konfederaci, čl. XVI stanoví taxativní úřady, které jsou v jednotlivých zemích vyhrazeny jen evangelikům, čl. XVIII zavádí umělou paritu katoliků a evangeliků ve městech, kde jsou katolické městské rady, čl. XIX vylučuje katolíky z městské správy tam, kde je dostatečný počet evangeliků. Výslovně se zaručují rovné práva katolíkům jen za podmínky, že se zaváží k dodržování Majestátu a konfederace. Podobný význam má čl. XIVIII, který je namířen proti katolíkům a katolickým duchovním, kteří by se nezavázali k dodržování Majestátu a konfederace a výslovně se neodřekli věty, "že kacířům víra dr-

žána býti nemá", a neprohlásila, že nepožádají o "rozňižšení od přísah" ve smyslu závěrů koncilu tridentského.^{14/} Ještě dá- le jsou čl. XIV a LXXXIX, z nichž první stanoví, že nebude ve sjednocených zemích trpěn nikdo z katolíků, pokud nebude pří- sahat na Majestát a konfederaci, a druhý pak dokonce ohlašuje propadení stavovských práv šlechty světské i duchovní, která by na Majestát a konfederaci nepřisahala. Jak je zřejmé, kon- federace tak vytváří právní stav, který katolické příslušníky stavovské obce staví do nerovnoprávného postavení.^{15/} Druhou a snad ještě výraznější změnu přináší konfederace v předpisech o postavení, volbě a pravomoci panovníka.

V duchu politických potřeb a cílů protestantské šlechty se země České koruny výslovně prohlašují za vylučně volební mo- narchii.^{16/} Současně je volba krále prohlášena za věc všech ze- mí/čl. XXVI/, čímž jsou zvýhodněny země vedlejší, které dříve k volbě jen přistupovaly. Čl. XXVIII pak dává každé zemi jeden hlas - Lužice jako dvě země tedy mají dva hlasy a Čechy mají rovněž dva hlasy, tj. druhý tzv. závěrečný. Při rovnosti hlasů měl rozhodnout los. Dodejme, že právě tato ustanovení byla hned vzápětí prakticky využita, neboť král Fridrich byl zvolen již podle ustanovení České konfederace, jejíž koncepce o omezení podle ustanovení České konfederace, jejíž koncepce o omezení královské moci byla zakotvena v "Artikulu o budoucího Jeho Mi- lordi krále českého"^{17/}, ve kterém se panovníkovi ukládá povin- nost potvrdit a ochraňovat privilegia a svobody obecné i osob- ní, Majestát a Porovnaní, Českou konfederaci, konfederace s ra- kouskými stavy a speciální artikule českého sněmu. Králi je vzata celá řada oprávnění, která dříve měl: nemá samostatnou pravomoc vojenskou/čl. XXXI/, nesmí stavět pevnosti/čl. XXXII/, zadlužovat země/čl. XXXIII/, jsou neplatná králova rozhodnutí, kterými by byla porušena práva, svobody a řád sta-

vů v jednotlivých sjednocených zemích a vyslovuje se zákaz je- jich expedice.

Současně jsou vytvořeny i záruky pro zajištění svrchova- nosti sněmů a nedotknutelnosti jejich usnesení. Výslovně se zakazují jejich pozdější změny - "repliky" panovníka po uzavře- ní sněmovního jednání, které by směřovaly k jejich změně. Král je podroben jako ústavní činitel konfederaci/čl. XXIX/ a sank- ce neplatnosti je překonána v čl. XXX, který zakotvuje výslov- né právo branného odporu vůči panovníkovi, resp. právo na bez- třestnost stavů, pokud se vzbouří proti panovníkovi, který by porušil zásady konfederace.^{18/} Uvážíme-li, že v čl. XXIII a XXIV se vytvářejí záruky, aby král nemohl vytvořit dynastii, je nutno přisvědčit těm názorům, které hodnotí postavení čes- kého krále jako voleného prezidenta, požívajícího formálně hod- nosti královské, ale bez atributů královské moci.^{19/} Proto ome- zení by se i v moderní republice muselo zdát příližné a muslii bychom takového nositele státní moci charakterizovat jako sla- běho prezidenta.

Skutečná realizace tohoto drastického omezení královské moci ve prospěch protestantských stavů^{20/} však nebyla možná dříve, dokud nebyla odstraněna základní překážka, tj. vláda habsburské dynastie. Klíčem k prosazení nové koncepce panov- nícké moci v praxi se tedy stalo sesazení Ferdinanda II. Z hlediska ústavně právního mělo význam mnohem větší, než se obvykle soudí, a to jak v ohledu mezinárodním, tak i vnitro- státním.

Mezinárodní aspekt spočíval v obhajobě legality detroni- zace. To nebylo zanedbatelné, neboť se zde skrývala jedna z možností či možných diplomatických záminek k odmítnutí pod- pory povstání. Přípomněme tu například stanovisko krále Jakuba

vyjádřené v jeho instrukci vyslanci Doncasterovi^{21/}, ve které mu ukládá, aby zjistil legalitu českého postupu, neboť jinak by musel české stavy pokládat za velezrádce. Solidarita panovníků založená na principu legality tu hrála značnou roli a doboře si ji uvědomovali i vřadové povstání, kteří v rozsáhlé justifikaci a Dedukci určené cizině, za použití monarchomachlických argumentů o porušení smlouvy se stavy panovníkem a zejména argumentů přirozenoprávních o "přirozené svobodě lidí", obhajovali svou věc.^{22/}

Vnitrostátní aspekt sesazení je zřejmý. V českém ústavním právu nenalezneme žádný podklad pro právo stavů /šlechty/ sesadit panovníka. Nenalezneme ani právo branného odporu typu známého článku 32 Zlaté buly Ondřeje II. Proto také koncepce autorů detronizačního usnesení českého sněmu směřovala jinam: usilovala dokázat, že se Ferdinand II. svým jednáním sám připravil o český trůn, neboť byl jedním "... proti svobodám a privilegiím království tohoto nepořádně za krále českého přijat a korunován" /argumentem jsou tu údajně pohrůžky zemských úředníků těm, kteří by ho nevolili/ a jednak že nedodržel závazky obsažené v reversech, které dal jak Království českému, tak zemím přivtěleným, "... a tak sám sebe z téhož nepořádného přijetí a korunování na království české vyvedl, a tudíž zprávy a regimentu se zbavil".^{23/}

Sesazení Habsburků bylo tedy logickým důsledkem pojetí konfederace a přestože bylo realizováno s téměř měsíčním odkladem, je i jejím logickým důsledkem. Jen neochota delegací některých zemí /Slezsko, Morava/ zabránila současnějšímu projednání konfederace a sesazení Ferdinanda. Není pochyb o tom, že bez toho by konfederace zůstala jen formálním gestem.

Omezení královské moci je pak závažněno i novým pojetím sboru defenzorů, které česká konfederace přinášela. Z orgánu, jehož hlavním posláním byla původně obrana zásed zakotvených v Majestátu, dohládl nad jeho dodržováním a zajištěním náboženské svobody pro protestanty, se stává státní orgán s funkcí kontrolní a dohlédací. Organizace defenzorů je nyní budována v měřítku celostátním.^{24/} Jádrem ustanovení o defenzorech je čl. LXII, který jim dává právo předávat došlé stížnosti panovníkovi a ten je bez možnosti přezkoumání musí do 6 neděl vyřídit, tj. zjištěné nedostatky napravit. Defenzoři tak - ve vztahu ke Konfederaci - mají zjevně charakter jakéhosi ústavního soudu a kontrolního orgánu. Jsou to také defenzoři, kterým náleží právo svolávat generální sněm k volbě krále /čl. XXVII/. O významu defenzorů nás přesvědčují i jejich nové složení, schválené na českém sněmu^{25/}, kde mezi nimi najdeme přední náčelníky povstání, včetně Thurna a Colony z Felsu, kteří původně jako členové mezi direktory nebyli /měli však právo s nimi zasedat/.

Závěrem našeho stručného přehledu některých ustanovení české konfederace připomeňme jen ještě sankci, která byla přijata proti těm, "... kteříž by proti Confederacím, též artykulů z strany krále Ferdinanda, tolikéž volení jeho Milosti kurfiřta falokrabě při Rejnu za krále českého se postavovali". Tato všeobecná sankce má podobu rozsáhlé formulace daliktu zrady, zahrnující jak aktivní jednání proti sněmovním usnesením, dorozumívání s nepřitelem, tak i odmítnutí dodatečného přistoupení ke sněmovním usnesením, a pokud jde o katolíky, pak kromě toho i odmítnutí přísahy na Majestát a Porovnání. Sankci na tato jednání je trest smrti a konfiskace majetku.^{26/}

/ad 3/ Přejdeme nyní k dalšímu problému - k považe a strukturně stavovských konfederací přijatých 16.8.1619, tj. smluv uzavřených mezi Českou korunou a evangelickými stavy Dolních a Horních Rakous. Také tu se omezujeme jen na problematiku ústavně právní.

Obě konfederace se od sebe liší a jsou výrazem různé situace v obou rakouských zemích a jejich diferencovaného vztahu k českému povstání. "Confederací a defenzí generálními uzavřená mezi Českou korunou a "pány Rakuby dolojšími z strany druhé" /16.8.1619/^{27/} je koncipována velmi obecně jako smlouva k obraně i útoku proti společnému nepříteli /čl. IV "... používá výrazu defensiva et offensiva ... k zastavení a urážení ...". Proklamovaným účelem je společná obrana náboženských svobod /čl. II/ a výslovně se ujišťuje, že není namířena proti panovníkům - "... naší vrchnosti a knížeti země ..." a slouží zachování zemi králi a knížeti /čl. I/. Nicméně čl. III zharovuje stavy poslušnosti panovníkovi v případech, kdyby něco podnikal proti "náboženství, svědomí, jich stavů a podaných, politii, privilegii, majestátu, právům, spravedlnosti, svobodám a starým chvalitebným zvyklostem". Tak se i tu tedy výrazně formuluje právo branného odporu. Ačkoliiv je dohoda uzavírána výslovně jen se stavy evangelickými, připouští se podle čl. III k účasti na konfederaci i starové náboženství katolického, kteří se zavázali dodržovat konfederaci a chovájí se "jakožto věrní a upřímní patriotové, jakož na povčivěno Čechů anebo Němců příslnuší". Teprve tímto ustanovením se z konfederace stává smlouva mezi dvěma státy, nikoliiv jen evangelickými stavy. Jeden jediný článek konfederace obsahuje ustanovení o zřízení společného orgánu. Je jím společný generální sněm, který se měl scházet každých 5 let a jen on byl

oprávněn ke změně konfederace. Naskytá se otázka, která byla v literatuře již řešena, zda právě zde není skryto vytvoření společného soustátí a zda se nepomýšlelo i na společného panovníka.^{28/} Z ustanovení konfederace a z toho, že se stále zděrazňuje existence dvou panovníků, z toho, že účelem společných generálních sněmů i jejich svolávání jen v pětiletých lhůtách jsou otázky společné konfederace, se zdají tyto domněnky nepodložené.

Druhá konfederace uzavřená s "Hořejšími Rakuby"^{29/} se liší od prvé hned v několika ohledech: po formální stránce je především rozsáhlejší. Obsahuje sice obecný úvod, totožný prakticky s prvou dolnorakouskou konfederací, ale pak následuje nečíslovaných 17 článků /tedy dvojnásobek článků konfederace dolnorakouské/. Podstatnější jsou však rozdíly věcné. Porovnáním s Českou konfederací nalezneme doslovné shody prakticky v 16 člincích nebo jen nepřetné rozdíly. Převzetím těchto ustanovení se tak vytvořil právní základ státní jednoty mezi Českou korunou a stavy hornorakouskými. Vyplyvá to zejména z těchto ustanovení: čl. VII umožňuje vzájemné dědění mezi českými a hornorakouskými stavy /odpovídá čl. XXXVIII České konfederace/, čl. VIII zřizuje společné defenzory /odpovídá čl. LIX České konfederace/, stanoví zásady jejich spolupráce a přísahu, čl. IX a X stanoví, že defenzori se mají řídit instrukcemi jednotlivých zemí a nemá jim být bráněno každoročně zasedat a českým defenzorům se ponechává pravomoc obslat jiné defenzory /odpovídá čl. LXI a LXV České konfederace/. Významná jsou z tohoto hlediska i ustanovení čl. XI a XII /přebírají čl. LXX-LXXI, LXXXI, LXVIII-LXIX České konfederace/, které vytvářejí společnou armádu /kvóty jsou tu stanoveny jen všeobecně/, společně velení a zásady, že ke společné obraně má být použi-

to nejprve prostřednictvím mírových a pak teprve vojenských. Výmluvný je v této souvislosti i článek XIII /přebírá čl. LVI České konfederace/ o rovnosti zemí a zákazu vzájemného útisku stavů, ke kterému se přidává nově i zákaz útisku zemí. Ačkoliiv se tu výslovně nehovoří o společných sněmeh generálních, je jednota zemí tu vytvářena nepochybně těsněji a ústavněji než v konfederaci dolnorakouské.

Řekli jsme již, že skutečný význam právních aktů českého povstání vynikne zřetelně jen při jejich posouzení ve vzájemné jednotě. Tu pak obě konfederace vedle nesporné obrany proti habsburské dynastii přinášejí pokus o otevření unie českých zemí, založené Českou konfederací, i dalším evangelickým stavem^{30/} /viz i čl. XV dolnorakouské a čl. XLV České konfederace/, který je v souladu se snahou českých stavů učinit z české otázky otázkou mezinárodní a je výrazem politiky, která měla za cíl upravit stát České koruny ve spolupráci s jinými stavy a zeměmi. Současně je dokladem toho, že v době, kdy vznikaly povstání si byly vědomy skutečnosti, že v době, kdy vznikaly evropské velmoci, je bez takového spojení existence samostatného českého státu nemožná.^{31/} Tak jako u každé mezinárodní smlouvy však teprve příští vývoj by byl mohl ukázat, nakolik se tyto záměry, vtělené do obou konfederací, stanou skutekem.

/ad 4/ Dostáváme se k poslednímu problému: k právní podstatě změn zakotvených v tzv. Speciálních artykulích na českém sněmu u příležitosti generálního sněmu 23.7.1619. Jde celkem o XXXI článků^{32/}, které byvají obvykle přehlíženy při rozboru státoprávních opatření dramatického roku 1619. A přece jde o dokument zásadní povahy, neboť zakotvuje některé politické zisky českých stavů, resp. je nabízí. Mení proto také divu,

že pak v artykulu o královolení se výslovně vyžaduje od krále přísaha také na tyto "artykuly zvláštní".

Prvních 7 článků je věnováno problematice náboženské, zajištění svobody pro náboženskou význaní evangelické a králič je zakázáno zavádět do země další řády. Články VIII-X zakotvují svrchovanost sněmů a zásady jednacího řádu na nich.

Z nich pak článek X obsahuje již zmíněná ustanovení České konfederace /čl. XCV a XCVI/ o zákazu královských replik na sněmovní usnesení. V článku XI se zavádí povinná účast českého místokanceláře při jednání kanceláře s panovníkem a článek XII pak připouští k úřadu sekretářů české kanceláře, komory i apelací jen evangelíky.

Z artykulů obecného významu tu jsou opatření proti "zpro- nevěřilým synům vlasti" /čl. XIV/, předpisy konfiskační, zadržování finančními potřebami k obraně země /čl. XV/, zřejmě v této souvislosti také předpis o bernících a o samostatnosti české komory /čl. XVIII a XIX/, zákaz udělování duchovních ná- dáni cizincům /čl. XXVII/, pravidla o obsazení apelačního sou- du /čl. XXX/ a zákazu obtěžování procesních stran placením pa- mátného mimo rozhodnutí soudu /čl. XXXI/. Zřetelnou změnu ve prospěch šlechtý nalézáme v čl. XXV, kde se ruší stará zásada českého práva a připouští se svoboda testovací šlechty bez "mocného listu" královského. Pro města přínáší speciální arty- kule zrušení královských hejtmánů v pražských městech a králov- ských rychtářů v ostatních městech královských /čl. XV a XVI/. Pražanům se přiznává vlastnictví hradeb a výkon jurisdikce nad vedlejšími právy a městům vůbec se přiznává druhá polovina od- úmrť /čl. XX-XXIII/.

Politickým jádrem tohoto dokumentu jsou čl. XXIII a XXIV /v tisku bez čísla/. V prvé se potvrzuje neplatnost usnesení

namířených proti Majestátu, v druhém se ukládá delegátům sněmu generálního, aby přehlédlí připravený návrh revídovaného Zemského zřízení, které pak má být schváleno na příštím sněmu a tištěno. Zvláště se zdůrazňuje, že v něm má být uveden "ten artykul z strany svobodného volení krále /podle Justifikací a Dedukcí, kteráž vůbec vyjde/...".

Přijetím těchto zásad se otevřela cesta k přijetí konfederace. "Speciální artykulové" byly tedy vlastně výsadami stavů České Koruny, a to zvláště vůči panovníkovi.

Pokusíme-li se závěrem shrnout výsledky, ke kterým jsme dospěli, je možno konstatovat, že z toho, co bylo zatím výše uvedeno o ústavně právním vývoji, je zřejmé, že v letech 1618-1619 došlo k zásadním změnám v ústavním i právním životě státu a společnosti. Tyto změny sice nepřekonalily rámec stavovství a přinesly zisky především šlechtě, přesto však lze mluvit o provedení státního převratu a vytvoření formy státu, jehož ústava měla již některé nové rysy, které připomínají ústavu moderní: nalézáme tu realizaci konfederace na principu rovnosti členských států, vytvoření společných orgánů s vyčtenou kompetencí, podátek chápání odpovědnosti výkoných orgánů konfederace orgánu zákonodárnému, vyjádření suverenity generálního /parlamentu/ jako nejvyššího orgánu státní moci, zakotvení smluvní teorie ve vztahu k formulaci základních práv jednotlivých.

Zdůraznili jsme již omezený, stavovský rámcový změny. Ten se samozřejmě odráží i ve formách, ve kterých byl celý převrat realizován. Výrazem této skutečnosti je úsilí udržet povstání v rámci existujících právních norem či je alespoň dočasně právně formulovat a zakotvit. Nápadně tu vystupuje tedy zdůrazňování principu legality, zákonosti^{33/}, který nalé-

záme teněř při každém zásadnějším opatření. Vádcové povstání - ale i jejich odpůrci v táboře Habsburků - neustále zdůrazňovali zákonnost svého jednání, dovolávali se práva, nemohli se odhodlat k opuštění legální cesty nebo se snažili do právních norem obléci i jednání zjevně protiprávní.

Připomeňme si, jak bezprostředně před zamýšlenou likvidací místodržících je argumentováno starou Budovcovou sankcí na rušitele Majestátu z roku 1609^{34/}, jak v době, kdy se již utkala vojska obou táborů, nedošlo ke konfiskaci císařských důchodů a Matyáš mohl užívat své příjmy z královských statků^{35/}, snahu udržet povstání v podobě vzpoury proti místodržícím a nikoliv panovníkovi, obsírné argumenty zdůvodňující oprávněnost sesazení Ferdinanda a nakonec i samu konfederaci jako projev snahy dodatečně legalizovat, cestou sněmovního usnesení revoluce opatření, stejně jako předcházející činnost direktorů. Ostatně i na císařském dvoře je vzpoura posuzována v termínech legality či porušení práva. Vzpomeňme jen známý pamětní list Zdeňka z Lobkovic, Michny a španělského vyslance, kteří přesvědčili Matyáše, že povstání ho zbaňuje nutnosti respektovat práva a výsady českých stavů^{36/}, které se dopustily porušení závazku věrnosti vůči králi. Naskytá se otázka, zda tu nezanívané v zárodečné podobě prosulá teorie propadlých práv, která se stává později odůvodněním brutálních zákroků proti českému státu a stavům po porážce bělohorské, a zda se nestala revoluční opatření stavovské vlády vzorem pro reprézivní opatření absolutistické vlády, stejně jako extrémní zmenšení královské moci pohnutkou k jejímu extrémnímu upevnění. To je ovšem jen nepatrná část otázek, které ještě čekají na právně historické zkoumání, avšak jsou již mimo možnosti našeho příspěvku.

- 1/ K tomu srov. z rozsáhlé literatury i memorátů zvl. P. Skála ze Zhoře, Historie česká, ed. J. Janáček, Praha 1984, s. 43, a Komentář na s. 342-343; A. Gindely, Dějiny českého povstání léta 1618, I, Praha 1870, s. 253n.
- 2/ A. Gindely, Dějiny I, s. 258n.; K. Krofta, Bílá hora, Praha 1921, s. 83; A. Markus, Stavovské apologie z r. 1618, ČČH 17, 1911, s. 200.
- 3/ A. Gindely, Dějiny I, s. 253.
- 4/ Tamtéž.
- 5/ O činnosti direktorů vypovídá přesvědčivě Protokol vyšlé korespondence kanceláře českých direktorů z let 1618 a 1619, Sborník archivu ministerstva vnitra 7, 1937, ed. J. Prokeš. Vnitrostátní agenda vyjádřená v počtu listin vydávaných kanceláří Direktorie číni za 19 měsíců její činnosti 2253 kusů, což přibližně znamená na každý měsíc v průměru 120, přičemž tento poměr byl ve skutečnosti velmi proměnlivý.
- 6/ Přesvědčivě to dokládá A. Gindely, Dějiny I, s. 258n.
- 7/ Srov. kupř. konfiskaci císařských mandátů z 11.6.1618, zákaz jejich rozšiřování, odmítnutí dopisů krále, vrácení neotevřeného dopisu krále Ferdinanda II. 6.4.1619 apod.
- 8/ Srov. "Závěrek sněmovních artykulů", in: "Tito artykulové ..." /viz pozn. 10/, s. 190-191: "A co jsou koliv Direktorové, správcové a raddy zemské od nás nařizení v nepřítomnosti naší buď s vyslanými z Markrabství Moravského, Hořejšího a Dolejšího Slezska, též Hořejších a Dolejších Lužic zavřítí, o čemž nahoře v rozdílných artykulích obsírně doloženo jest, též co jest koliv od nich nařizeno: To my všickni tři stavové poznávajíc, že se to všechno k dobrému obecnému a z nevyhnutelných příčin stalo, vše oblibujeme, schvalujeme a toho všeho přitom zcela a zcela zůstavujeme."
- 9/ Ze starší literatury srov. zvl. A. Gindely, Dějiny II, Praha 1878, s. 132n.; K. Krofta, Bílá hora, s. 83; R. Stanka, Die böhmischen Conföderationsakte von 1619, Berlin 1932; V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1964, kap. 154-155, s. 239-241; J. Janáček, Komentáře, in: Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká, Praha 1984, s. 355-358.
- 10/ Jde o recesy vytištěné v publikaci "Tito artykulové při Generálním sjezdu, kterýž držán byl na Hradě Pražském v auterý po památce svatě Mari Magdalény a zavřín v sobotu po památce svatě svatého Jana, vše léta 1619. Uvážení, zavříní a z nařizení jich Milosti všech tří pánů stavů Království českého vytištěni jsou v Starém Městě Pražském u Samuele Adama z Velešlavína", SK ČSR Praha, sign. 54 C 152 /dále jen Tito artykulové .../, s. 104 - smlouva direktorů se stavy moravskými; s. 113 - reces direktorů stavů slezskými; s. 121 - reces stavů dolnolučickými; s. 129 - reces stavů hornolučickým /poslední tři v českém překladu/.
- 11/ V. Vaněček-K. Malý, Prameny k dějinám státu a práva v Československu, Praha 1967, s. 357.
- 12/ Srov. k tomu zjištění Fr. Čády, Nález právní knihy Karla staršího ze Žerotína, Studie o rukopisech 1962, s. 26.
- 13/ Ze starší literatury zvl. R. Stanka, Die böhmischen Conföderationsakte; z českých autorů V. Vaněček, Snemy za českého stavovského povstání 1618-1620, in: Česká národní rada, sněm českého lidu, Praha 1970, s. 117-121.
- 14/ R. Stanka, Die böhmischen Conföderationsakte, s. 99, o tom hovoří tak, že die confederace nebyl panovník vázán závěrem Tridentina: Exoptio de fide Haereticis non servanda.
- 15/ Tomu přisvědčuje i J. Janáček, Komentáře, s. 358.
- 16/ Srov. čl. XXII konfederace: "... poněvadž tyto země, jako Česká, Moravská, Slezská a Lužická nejsou žádne dědičné země, nýbrž mají své svobodné volení ... a některé z dobré vůle se připojily, pročez žádný král nemá moci na újmu svobod jejich o nich řídití".
- 17/ Srov. Tito artykulové ..., s. 144n., čl. XXIX-XXXII.
- 18/ Také tu jde o převzetí některých starších právních ustanovení: je to kupř. revers krále Matyáše z roku 1609, konfederace stavů českých a slezských z roku 1611. Význam české formulace práva obranného odporu spočívá nejen v tom, že vychází z idejí monarchomachismu a je ovlivněna protestantskou ideologií /zvl. J. Althusius /Politica/, J. Calvin /Institutio/, J. Bodin /De re publica/, Philippe du Plessis Moraj /Vindiciae contra Tyrannos/, Amand Polanus de Polansdorf /Syntagma Theologiae Christianae/7/, ale že současně tyto ideje formuluje do ústavně právních norem, které jsou zavedeny, byť i jen na krátkou dobu, do politické a právní praxe.

- 19/ V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1975, s. 223-225; A. Gindely, Dějiny II, Praha 1878, s. 132n.
- 20/ Extrémnost těchto ustanovení si ostatně uvědomovali i předci povstání. Výmluvná je v tomto ohledu zpráva saského vyslance saskému králi, podle níž byl informován, že pojetí královské moci v konfederaci má odradit především katolické uchazeče o český trůn, že však bude možné tato omezení v budoucnu zmírnit. A. Gindely, Dějiny II, s. 135.
- 21/ A. Gindely, Dějiny II, s. 184.
- 22/ K tomu srov. R. Stanke, Die böhmischen Conföderationsakte, s. 143. Ve stavovské Dedukci se výslovně uvádí, že "Nulli inominum ab initio servii, vel alienae potestati iurisdictioni, aut imperio subditi sunt, sed natura omnes liberi".
- 23/ K rozhodnutí o detronizaci a názorům předádků povstání viz P. Skála ze Zhoře, Historie česká, ed. J. Janáček, zvl. s. 180-185, kdy se také jako klíčové stanovisko vyzdvihuje motiv Ferdinandova tyranství a skutečnost, že se sám zvažoval porušením svých závazků vlády. Jak je zřejmé, vystupuje tu zřetelně smluvní teorie, kterou formuloval J. Althaus ve své Politice /III. vyd., s. 936/, stejně jako jeho učení o tyranech /kap. XXXVIII, s. 879n. De tyrannide ejusque remedii/. Srov. k tomu i K. Wolzendorff, Staatsrecht und Naturrecht in der Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes gegen rechtswidrige Ausübung der Staatsgewalt, Breslau 1916, zvl. s. 198n. Stanovisko sněmu pak bylo vyjádřeno v artykulu o králi Ferdinandovi. Srov. Tito artykulové ..., s. 143.
- 24/ Konfederace v čl. LIX stanoví způsob jejich zřizování, jejich přísahu, čl. LX hovoří o jejich doplňování, čl. LXI o jejich instrukcích a povinnosti se nejméně jednou ročně scházet. Instituce defenzorů vychází a cílevědomě nazývá na tento orgán z let 1609-1618 - k tomu srov. J. Glöcklich, O defenzorech v českém povstání 1618-1620, ČCh 27, 1921, s. 63-93.
- 25/ Srov. "Speciální artykule", in: Tito artykulové, s. 102.
- 26/ Tamtéž, s. 149-150: "... ten každý má za nepřítelé zemského a rušitele pokoje držán býti, hrdlo i státek propadnou - ti a takový státek k dobrému země obrácen a od direktorův neb defenzorův do sekvestru vzat, prodán a komuž prodán bude, ve desky zemské vložen býti má."
- 27/ Tamtéž, s. 58: "Conföderaci království českého a jiných přivtělených zemí s jedné a pány Rakušany dolejšími z strany druhé."
- 28/ A. Gindely, Dějiny II, s. 146.
- 29/ Tito artykulové ..., s. 67: "Conföderaci s Hořejšími Rakušany...."
- 30/ Viz čl. XV konfederace se stavy dolnorakouskými a čl. XIV České konfederace.
- 31/ K tomu srov. K. Krofta, Bílá hora, s. 146.
- 32/ Tito artykulové, s. 80: "Artykulové obzvláštní, kteříž se semého království českého dotýkají, a při tomto generálním sjezdu spolu s jinými přivtělenými zeměmi, skrze Vyslané jejich zavržení jsou." K jednání sněmu srov. zvl. P. Skála, Historie česká, s. 159n., a komentář J. Janáčka, s. 355n.
- 33/ K tomu i F. Macháček, Defenestrace pražská 1618, ČCh 14, 1908, s. 303; A. Markus, Stavovské apologie, s. 204.
- 34/ K. Krofta, Bílá hora, s. 158 a 160.
- 35/ A. Gindely, Dějiny I, s. 258.
- 36/ K. Krofta, Bílá hora, s. 166.